

PATRIK OUŘEDNÍK / JAK SE PANTAGRUEL SEZNÁMIL S PANURGEM, JEHOŽ PAK MILOVAL PO CELÝ ŽIVOT (O TŘECH IMAGINÁRNÍCH JAZYCÍCH FRANÇOISE RABELAISE)

„Že člověk mluví, příroda mu vnutí, / ale tak či jinak, to ponechá už / na jeho vlastním rozhodnutí.“¹ Vezmeme-li Dantovo tvrzení za bernou minci, vyplyne nám jedno: kdekdo si může uhníst slova, jak uzná za vhodné, fakt jazyka se tím nijak nezpochybní. Řeč se rodí napořád, stačí vyřknout zvuk a obdařit jej významem dle *vlastního rozhodnutí*. V intencích Dantova trojverší už tudíž nejde o zrození jazyka z nejjazyka, nýbrž o prostou konfiguraci fonémů krácejících všehomírem. Jazyk se nerodí v čase, nýbrž v prostoru; postrádá minulost, potažmo obsah. Smysl rovná se *sensus*, počitek, čítí, vjem; „vyjádření smyslu“ je pouhopouhá záminka k vybudování korpusu (*corpus*, hostie), jehož smyslem (*communes hominum sensus*) je exhibovat formu (*morfé*).

V deváté kapitole *Pantagruela* potká hlavní hrdina poblíž pařížských bran jistého Panurga, který se vrací z tureckého zajetí, zubožený a hladový. Pantagruel by mu rád pomohl, ale nejdřív by chtěl zvědět, s kým má tu čest. Jak se spolu domluví? Francouzsky, navrhne čtenář. Jistěže, odpovídá Rabelais, ale tak jednoduché to není. Nastala nám renaissance.

Výraz *Rinascita*, jehož užívali už sami italští humanisté, je především eufemismem určeným duším úzkostným, způsobem, jak se vyhnout pojmu *zánik*, jenž nutně předchází novému zrození. „*Svět se zbláznil. Chýlí se ke konci. Flámujme, flámujme, flámujme!*“ volá anonymní ochmelka ve *Čtvrté knize*. Makrobois, konšel na ostrově Makrajónů, předvádí Pantagruelovi a jeho druhům zřícené chrámy, puklé obelisky, nápisy v hieroglyfech, v řeči jónské, arabské, agarské, slavonské – „*v koloběhu času a na sklonku světa*“. „*Konec a rozuzlení komedie se blíží*“, podotýká Pantagruel. Vzpomínka na Panovu smrt, popsanou Plútarchem v *Úpadku věštesb*, mu poskytne paralelu se smrtí Kristovou. Kdo je Pan? Kozlovitý pastýř, ano, ale v Platónově *Kratylovi* též „*buď řeč sama nebo bratr řeči*“². Zánik jazyka a zánik světa jedno jsou. Panova smrt zvěstuje konec světa před nástupem písma; smrt Ježíše-Loga konec světa vepsaného do kamenných desek.

Pantagruel pocítuje smrt předrenesančního jazyka bolestně a nad zanikajícím světem roní slzy „*veliké jako pštrosí vejce*“. Panurgos, jeho vzdělaný přítel, je povahy hravější, a bublá-li pomocí stěbla ponořeného do vody, není vyloučeno, že zkoumá jazyky budoucnosti. Jiné ukázky potenciálních jazyků lze získat poblíž Ledového moře („*Brede den, brede dak, fr, fr, fr.*“³) nebo na ostrově Prokura („*Mumumu, brlu, vuvu.*“).

Ozvěny dobových diskusí o jazyce jsou rozsety po celém gargantuovsko-pantagruelském cyklu; přítomny jsou zde stejně dobře imaginární jazyky a parodie jazyků magických jako makarónština, „jazyk ďáblů“, „zmrzlý jazyk“, gestuální jazyk, přítomny jsou též hovory o povaze či přirozenosti jazyka.

Kapitola z *Pantagruela*, v níž vyhládlý Panurgos žádá o jídlo ve třinácti různých jazycích, ilustruje jedno z nejpolemičtějších témat z dějin filozofie jazyka, jednota versus mnohost. Jednota je pro strážce starého světa výrazem, vyjádřením Boha a podmínkou harmonie; porenasanční jazyk bude oproti tomu sám o sobě námětem i látkou.

Dělicí čára mezi jednotou a mnohostí nerozděluje ovšem toliko klan konzervativců od revolučně naladěných modernistů. Probíhá i uvnitř renesančního hnutí. Hledání jednotícího prvku je příznačné pro celou křesťanskou kabalou; náboženskou jednotu hlásají vůdci reformních směrů, pokoušející se sjednotit rozptýlené proudy protestantismu v transcendentní celistvosti Krista; politickou jednotu prosazuje Machiavelli i Guillaume Postel; zachování latiny jako jednotícího jazyka hájí Erasmus atd. Avšak velmi rychle vychází najevo, že stávající kulturní a myšlenkový systém nelze dost dobře reformovat zevnitř. Pokusy o reformy, předpokládající zachování jednotících principů, hřeší umírněností, která už není na programu dne, a končí vesměs fiaskem. Nové ideové proudy, procházející Evropou, jsou daleko spíše francouzské, anglické, holandské, ženevské než „křesťanské“; reformní církve, hlásající evangelický universalismus v protikladu k římskému partikularismu, dá zrod desítkám a stovkám nesnášenlivých a do sebe zahleděných sekt. Evropa poloviny 16. století je zdá se definitivně *mnohá*.

Panurgos své promluvy nehiearchizuje, hovoří střídavě jazyky starými, novodobými, imaginárními, světskými, svatými. Jeho diskurs je nesrozumitelný, leč o to výmluvnější. Není určen k verbálnímu porozumění; jeho naléhavost je dána pouhou přítomností, okupací terénu. Přesto je „vyjádřením smyslu“, jehož synonymem je právě neodkladnost. Naléhavost hladu a kručení v břiše jsou naléhavostí a kručením v břiše nové doby. Ze zmoženého jazyka chaoticky vyvstává nový svět, svět pozvolné koroze, svět subverze, dílo ďáblovo.

Když došel až k nim, Pantagruel jej požádal:

„Příteli, račte se zastavit a odpovédět, nač se vás budu ptát. Nebudete toho litovat, mým nevjroučnějším přáním je pomoci vám z nouze. Nad vaší bídou mi puká srdce a učiním pro vás, co bude v mých silách. Proto, příteli, povězte: Kdo jste? Odkud přicházíte? Kam jdete? Co hledáte? Jak se jmenujete?“

Pocestný mu odpoví v německém jazyce:

„*Juncker, Gott geb euch Gluck unnd hail. Zuvor lieber Juncker ich las euch wissen das da ir mich von fragt, ist ein arm unnd erbarmglic din, unnd wer vil darvon zu sagen, welches euch verdruslich zu hoerem, unnd mir zu erzelen wer, vievol die Poeten unnd Orators vorzeiten haben gesagt in irem Spruchen unnd Sentenzen, das die Gedechtnus des Elleds unnd Armut vorlangs erlitten ist ain grosser Lust.*“

Na což poznamenal Gargantuel:

„Příteli, nerozumím zbla téhle hatmatilce. Chcete-li se s námi domluvit, mluvte k nám v jiném jazyce.“

Pocestný odpověděl:

„*Al barildim gotfano dech min brin alabo dordin falbroth ringuan albras. Nin porth zadikim almucathin milko prin al elmim enthoth dal heben ensouim: kuth im al dum alkatim nim broth dechoth porth min micha-is im endoth, pruch dal mai foulum hol moth dansril-rim lupaldas im voldemoth. Nin hur diavosth mnarbotim dal gousch palfrapin duch im scoth pruch galeth dal chinon, min foulchrich al conin butathen doth dal prim.*“

„Rozumíte něčemu?“ otázal se Pantagruel svých společníků.

I řekl Epistemon: „Myslím, že je to řeč Protinožců. Dábel sám by z toho byl jelen.“

A Pantagruel řekl:

„Nevím, brachu, zda vám rozumějí městské hradby, ale z nás nikdo nechápe ani slovo.“

Pocestný na to:

„*Signor mio voivoidete per exemplo che la cornamusa non suona mai, se la non a il ventre pieno. Così io parimente non vi saperi contare le mio fortune, se prima il tribulato ventre non a la solita refectiione. Al quale e adviso che la mani et li denti abbui perso illoro ordine naturale et del tuto annichillati.*“

Epistemon řekl:

„To je bez dvou za dvacet.“

A Panurgos odpověděl:

„*Lard, gestholb be sua virtiuss be intelligence: ass yi body schalbiss be naturall relutht tholb suld ofme*

Promluva je podána ve spisovné, místy preciózní němčině. Příklad by byl zhruba následující: „*Pane, necht vám Bůh dopřeje štěstí a blahoby. Vězte, vzácný pane, že to, nač se mě ptáte, je smutné a žalostné. A vzdor moudrým průpovídkám a sentencím dávných básníků a řečníků, jež pravili, že vzpomínka na nouzi a bídu je přeradostná věc, to, co bych k tomu mohl říci, by obtěžovalo jak vás, neboť byste tomu musel naslouchat, tak i mě, neboť bych o tom musel hovořit.*“³

První imaginární jazyk.

Italština se ve Francii třicátých let šestnáctého století teprve začíná prosazovat. „*Pane, víte kupříkladu, že duďy mluví jen s plným břichem. Tak ani já vám nemohu vyprávět své příhody, pokud se mému zjitřenému břichu nedostane zotavení; soudí, že ruce a zuby pozbyly svých přirozených schopností a jsou dočista vyřazené z provozu.*“

Skotsky: „*Pane, obdařila-li vás příroda stejnou inteligencí jako*

pety have for natur hass ulss egualy maide: bot fortune sum exaltit hess andoyis deprevit. Non yeless vioiiss mou virtiuss deprevit and virtiuss men discriviss, form anem ye lad, end iss non gud.“

„Ani ň,“ poznamenal Pantagruel.

A Panurgos řekl:

„Jona andie, guaussa goussy etan be harda er remedio beharde versela ysser landa. Anbates, otoy y es nausu, ey nessassu gourray proposian ordine den. Nonyssena bayta fascheria egabe, gen herassy badia sadassu noura assia. Aran Hondovan gualde eydassu naydassuna. Estou oussyc eguinan soury hin, er darsutura eguy harm, Genicoa plasar vadu.“

„Genicoo, kde jsi?“ zvolal Eudaimon.

„U svatého Traignana,“ řekl Karpalimos, „vy být Skot, nebo já nerozumět nic nic.“⁴

Panurgos odpověděl:

„Prug frest strinst sorgdmand strochdt drhds par brleland. Gravot, Chavygny, Pomardiere rusth pkalldracg Deviniere pres Nays. Bouille kalmuch monach drupp delmenpplist rincq dlrnd dodelp up drent loch minc stz rinquald de vins ders cordelis hur jocst sztampenards.“

Na to Epistemon:

„Mluvíte křesťanský, přáteli, anebo patelinský? Ne, nejspíš lanternský.“

A Panurgos odvětil:

„Heere, ie en spreke anders gheen taele dan kersten taele my dunct nochtans, al en seg ie v met een wordt, myuen noot vclaert ghenonch wat ie beglere, gheest my unyt ber mher ticheyt yet waer un ie ghevoet mach zunch.“

Pantagruel podotkl:

„O jednu víc nebo máň.“

A Panurgos řekl:

„Seignor, de tanto hablar yo soy cansado. Por que supplico a Vostra Reverentia que mire a los preceptos evangeliquos, para que ellos movant Vostra Reverentia a lo ques de conscientia; y sy ellos non bastarent para mover Vostra Reverentia a piedad, supplico que mire

postavou, musíte se nade mnou smilovat, neboť příroda nás všechny učinila rovnými, ač hra osudu některé vyzdvihla a srazila jiné. Avšak ctnost je začasté chována v opovržení a ctnostmi je pohrdáno, neboť před koncem všech věcí není nikdo dobrý.“

V hovorové baskičtině: „Výsostný pane, každé chorobě je třeba léku: být v řádu věci je obtížné. Tolik jsem se vás naprosil! Učinite, aby v naši rozmluvě zavládl řád; pakliže mi dáte najíst, vyhneme se mrzutostem. Pak se mě ptejte, nač je libo. Můžete se též účastnit, Bohu se zlíbíž.“

Druhý imaginární jazyk.

Holandsky: „Pane, nemluvíím řečí, která by nebyla křesťanská. Zdá se mi však, že i kdybych vám neřekl jediné slovo, mé cáry vyjadřují sdostatek zjevně, čeho bych si přál. Buďte dobrotivý a poskyměte mi úlevu.“

Španělsky: „Pane, jsem unaven tolikerým mluvením. Proto snažně prosím Vaši Velebnost, aby se zamyslela nad poučením Evangelii, v naději, že Vaši Velebnost přivedou k závěru, jehož si žádá

ala piedad natural, laqual yo creo que le movra como es de razon, y con esto non digo mas.“

I zvolal Pantagruel:

„Ach Bože, příteli, nepochybuji ani na okamžik o tom, že umíte hovořit různými jazyky. Ale řekněte nám, co máte na srdci, v řeči, jíž bychom rozuměli.“

Tu pravil Panurgos:

„Mynherre, endog jeg met inghen tunge talede, lyge som boeen, oeg uskwilig creatner! Myne Kleebon och myne, legoms mager hed vuduysen allygue Klalig hwad tyng meg meest behoff girereb, somaer sandeligh mad och drycke: hwar for forbar me teg om syder offver meg; och befael atgyffuc meg nogeth; aff huykhet ieg kand styre myne groeendes maghe lygeruss son mand Cerbero en soppeforsetthr. Soa schal tue loeffve lenge ochlyk saligth.“

„Myslím,“ řekl Eusthenes, „že takhle nějak řečnili Gótové, a kdyby tomu Bůh chtěl, rozmlouvali bychom takto prdelí.“

A Panurgos řekl:

„Adoni scolomlecha. Im ischar harob halhabdeca, bemeherah thithen li Kikar lehem, chamcathub: Laah al Adonai cho nen ral.“

Epistemon na to:

„Tomu rozumím, to je hebrejsky, a vysloveno to bylo podle všech pravidel rétoriky.“

Panurgos řekl:

„Despota tivyn panagathe, doiti sy mi uc artodotis? Horas gar limo analiscomenon eme athlios. Ce en to metaxyeme uc eleis udamos, zetis de par ha u chre, ce homos philo logi pamdes homologusi tote logus te ce rhemeta peritta hyrparchin, opo te pragma asto pasi delon esti. Enthā gar anancei monon logi isin, hina pragmata (hon peri amphibetumen) me prosphoros epiphenete.“

„Cože?“ řekl Karpalimos. „To bylo řecky. Pobýval jsi v Řecku?“

A Panurgos odpověděl:

„Agonou dont oussys vou denaguez algarou, nou den farou zamist vous mariston ulbrou, fousquez vou

svědomí; a neprobudí-li ve Vaši Velebnosti milosrdenství svatě slovo, zvažte prosím přirozený soucit, který, jak se domnívám, vším právem pocítujete; a na tom skončím.“

Dánsky: „Pane, i kdybych jako děti nebo hloupá hovada nemluvil žádnou řečí, mé ubohé šatstvo a má celková vyuhlost ukazují jasně, čeho je mi potřeba, totiž jídla a pití. Smilujte se tedy nade mnou a utište můj štekající břich, vždyť i před Kerbera se klade miska s bryndou. A budete žít dlouho a šťastně.“

Hebrejsky: „Pane, pokoj s vámi. Chcete-li něco učinit pro svého služebníka, dejte mi bez meškání kus chleba, neboť je psáno: Kdo uděluje chudému, půjčuje Hospodinu.“

Ve staré řečtině s moderní transkripcí: „Výtečný pane, proč mi nedáte skývu chleba? Vidíte, jak bídně hynu hladu, a neprojevujete žádné smilování, ba kladete mi nesmyslné otázky. Všichni milovníci písemnictví se přece shodují na tom, že promluvy jsou zbytečné, jsou-li fakta zjevná a nezvratná. Řeči jsou nutné jen tam, kde věci, o nichž hovoříme, nejsou zcela nesporné.“

Třetí imaginární jazyk.

brol tam bredaguez moupreton den goul houst, daguez daguez nou croupys fost bardounoflist nou grou. Agou paston tol nalprissys hourtou los echatonous, prou dhouquys brol panygou den bascrou noudous caguons goulfren goul oust troppassou.“

„Tomu zdá se mi rozumím,“ řekl Pantagruel. „Buď je to utopijština, jazyk mého rodného ostrova, nebo se jí to zatraceně podobá.“

Ale než se dostal dál, Panurgos ho přerušil:

„Jam toties vos, per sacra perque deos deasque omnis obtestatus sum, ut si qua vos pietas permovet, egestatem meam solaremini, nec hilum proficio clamans et ejulans. Sinite, queso, sinite viri impii, quo me fata vocant abire, nec ultra vanis vestris interpellationibus obtundatis, memores veteris illius adagii, quo venter famelicus auriculis carere dicitur.“

„Hrome, přáteli,“ řekl Pantagruel, „a francouzsky neumíte?“

„Umím, pane,“ odtušil Panurgos, „bohudíky. Vždyť je to můj mateřský jazyk. Narodil jsem se v Tourainsku, zahradě Francie, kde jsem též strávil svá mladá léta.“

„Nuže,“ pravil Pantagruel, „povězte nám, jak se jmenujete a odkud přicházíte, neboť ve vás mám tuze velké zalíbení, a vyhovíte-li mé vůli, už nikdy mě neopustíte a budeme věrnými přáteli tak jako Aenea s Achatem.“

Dodejme, že dotyčná kapitola slouží zhusta za pískoviště těm, kdo chvilku nepostojí a za vším hledají hlubší smysl. Povrch jim je málo; usilovně kutají tak dlouho, až narazí na něco dosud utajeného. Rabelais je v tom v souladu s pravidly středověké alegorie ostatně podporuje: *„Věřete, čenichejte, vdechujte ty překrásné a tučné knihy,“* nabádá čtenáře v předmluvě ke *Gargantuovi*, *„načež pilnou četbou a spanilou úvahou skousněte kost a vysajte z ní substanciální morek v horlivé naději, že nabudete rozumu a ctivosti.“* Každé pravidlo má ovšem své výjimky, a nic nám tudíž nebrání v hypotéze, že tu jde o jednu z nich. Co kdyby celá kapitola byla toliko potouchlá vsuvka, vějička, na niž ochotně usedáme, zatímco Rabelais, abstraktér kvintesence, se radostně vrtí v hrobě? Past o to dokonalejší, oč explicitnější – pod svícnem bývá tma? *Ars inveniendi*, z něhož se rodí forma, jež dává vzniknout smyslu, který není nutně smyslem ve formálním smyslu slova? Aha? Pokud bychom při-

Latinsky. *„Tolikrát jsem vás už zapřísáhl při všech posvátných věcech, při všech božích a bohyních, abyste ulevil mé bídě, máte-li jen trochu slitování, ale můj křik a mé nářky vyzněly do prázdna. Nechte mě prosím, mužové bez soucitu, nechte mě odejít tam, kam mě volá můj osud, a nezahrnujte mne více výzvami marnými, jsouce pamětlivi starobylého přísloví, v němž stojí: Hladové břicho nestyší.“*

stoupili na podobný postulát, vyšlo by nám nejspíš, že protagonisté panurgovského dialogu jsou hluší jen zdánlivě, komunikující v onom důvěrném, kvaziinfantilním prostoru, v němž kognitivní funkce jazyka ustupuje před funkcí emotivní. V této interpretaci by Panurgův diskurs mohl být zhruba následující: „Nemusíte na mě mluvit, nechci po vás slova, těch mám dost. Kultura mě nezajímá, chci jíst.“ Že svou elementární potřebu – stav hladu – tlumočí Panurgos svrchovaně kulturně, je logické a nevyhnutelné; pokud by k Pantagruelovi a jeho společníkům promlouval pouze v jednom nesrozumitelném jazyce, mávli by nad ním rukou po pár větách.

Buď jak buď, Pantagruel klade své otázky francouzsky očekávaje odpovědi ve francouzštině; a tento implicitní předpoklad, toto „rozumí se samo sebou“, se projevívá navýsost zrádně. Panurgos nerespektuje kód, přestože jeho odpovědi předpokládají – pokud čtenář vystihl jejich hrubý smysl –, že otázkám porozuměl. Žádný z Pantagruelových komentářů ho nepřiměje k tomu, aby promluvil francouzsky: reaguje-li na výzvy typu „*Mluvte k nám v jiném jazyce*“, spustí v jiném jazyce. Teprve na explicitní Pantagruelovu otázku „*A francouzsky neumíte?*“ odpoví: „*Umím*“ a poskytne všechny požadované informace. Hra spočívá ve dvojím odkladu: stejně dobře jako Panurgos rozumí otázkám, na něž odpovídá v jiné řeči a oddaluje tak řešení, podobně Pantagruel hned zkraje chápe Panurgovu nouzi a je připraven mu pomoci, avšak napřed si jej chce zařadit, zarámovat, identifikovat.

Třináct Panurgových jazyků můžeme rozdělit do tří skupin, světské (7), svaté (3), imaginární (3). Hebrejšтина, řečtina a latina tvoří souvislou řadu, přerušenu nicméně vpádem utopijštiny. O něco spekulativněji bychom tedy mohli hovořit o dvou skupinách, 9 + 4, přičemž první řadu lze rozmnožovat do nekonečna (světské a imaginární jazyky splývají nezasvěcencům v jedno), zatímco druhá, v níž utopijšтина získává statut posvátného jazyka, se jeví jako definitivní.

Ponechme zatím stranou imaginární jazyky a soustředme se na ostatní. Ve všech promluvách je obsažena žádost o jídlo. V němčině je podána nabubřele, ale jen nepřímou a v náznacích; nebýt žalostného vzezření mluvčího, nebyla by nutně srozumitelná ani němčinářům. Italský text je metaforický a současně vyhraněnější: s prázdným břichem nelze hovořit, říká Panurgos. Skotská promluva je pochlebnická a planě moralizující. Baskičtina je přímější, intimnější. V holandštině reaguje Panurgos na Epistemonovu otázku „*Mluvíte křesťansky?*“ a současně rozvádí, co bylo naznačeno v němčině. Španělština je mnohomluvná a vyděračská. Dánština navazuje svým tónem na holandštinu; metafora s Kerberem je drsnější, skřípavější než italská vidina splasklých dud. Hebrejšтина působí ve srovnání s ostatními promluvami neobyčejně stroze a o to pádněji: omezuje se na nezbytné minimum, oslovení, pozdrav, racionálně shrnutou žádost a biblickou citaci. Neobsahuje jedinou z obvyklých rétorických figur – což podtrhuje i následná Epistemonova nesmyslná poznámka „*Vysloveno to bylo podle všech pravidel rétoriky*“ – a odpovídá ideálně vědeckým definicím toho, co je jazyk. Řečtina, která bezprostředně následuje, je pojata jako

rétorická amplifikace, argumentační rozvedení se společenským a kulturním přesahem. Konečně u latiny volí Rabelais pro svůj účel mnohamluvnou „ciceronskou“ polohu na úkor koncizní latiny právnické, která byla soudobými jazykovědci považována za vzor dokonale vytříbeného jazyka; zde působí deklamativně a bombasticky.

Rabelaisův přístup je tedy hoděn Queneauových *Stylistických cvičení*: každý jazyk má svůj vlastní styl, každá z promluv je současně ilustrací dotyčného jazyka: víceméně mnohamluvný, víceméně ponížený, víceméně zemitý atd.

Jak si v tomto sousedství stojí tři imaginární jazyky?⁵ Žádný z nich není zcela neprodyšný, všechny obsahují několik čitelných stop. Jazyk Protinožců lze označit za „orientální“, resp. „hebrejský“, resp. „arabský“. Slabika *al* je všudypřítomná, stejně jako shluky souhlásek, příznačné pro východní jazyky. Emile Pons poukazuje rovněž na takřka dokonalý anagram *ringuam albaras* = „linguam ara(l)bas“. Koncovky *-im* a *-oth* jsou charakteristické pro hebrejštinu, ale existují též v arabštině. (*Že broth* znamená v jiných jazycích chléb, není jistě náhodné.) *Zadikim*, resp. *zadikin*, by mohl být plurál hebrejského „zadik“, „spravedlivý“; ale rozložíme-li slovo do dvou slabik, vyjde nám arabské „zad“, „jídlo, proviant“, a posesivum „kim“, „váš“. *Alkatim* je reálné arabské slovo z lékařského prostředí.

Semitský susbtrát textu, podotýká Marie-Luce Demonetová, posiluje zdání skutečna; druhořadě připomíná jazyk Protinožců středověká zaklínadla či jejich parodie.⁶

Konečně zde najdeme i desítku francouzských slov, resp. slovních základů, které umožňují dedukovat ne-li přesný význam promluvy, tedy alespoň její přibližný smysl. Podle Emila Ponse by mohl být následující: Panurgos se dožaduje chleba a koláčů a vyhrožuje – či slibuje? –, že Pantagruela znásilní „po skotském způsobu“.

I ve druhém imaginárním jazyce figurují galicismy. Jsou zasazeny do gotizujícího, dle soudobých kritérií „tatarsko-skytského“ rámce. Epistemonův první pokus o identifikaci neznámého jazyka – „*Mluvíte patelinsky?*“ – odkazuje na anonymní *Frašku Mistra Pathelina* z roku 1469, v níž podvodný Pathelin předstírá šílenství, aby nemusel zaplatit svým věřitelům; v zdánlivém deliriu mluví postupně pikardsky, limuzínsky, lotrinsky, normandsky, bretonsky a vlámsky. Jde tudíž o vesměs reálná nářečí – což si Epistemon vzápětí uvědomí a navrhne jinou možnost, „*Ne, nejspíš lanternsky.*“ O lanternštině nebyla dosud v knize zmínka; teprve v následujícím díle vyjde najevo, že je to jazyk Země lanternské, v níž se nachází Chrám božské Láhve.

Oproti jiným spisovatelským jazykům, jež zpravidla vycházejí z domácího substrátu, který jejich autoři následně cizují, Rabelais použil cizí základ (včetně reálného tureckého *kalmuch*), do něhož vložil jistý počet signálních slov. Je pravděpodobné, že máme co do činění s ohlasem dobových diskusí o původním, tj. předbabylónském jazyce; dle jedné z nejrozšířenějších teorií lze jeho pozůstatky nalézt ve všech národních jazycích. Nuže, pojmem-li francouzské výrazy jako slo-

va přeživší z *lingua adamica*, obdržíme trest rajského jazyka v rabelaisovské sémiotice: *Pít, pít, pít!* – neboť Panurgos žádá v rajském jazyce Pantagruela, pána z Deviniere, o láhev vína; Bůh mu odměnou poskytne dvojnásob „vína františkánů“, chvalně proslulého u tovaryšů z mokré čtvrti.

Ve *Třetí knize* Panurgos promluví lanternsky ještě jednou v improvizovaných verších:

*„Brifzmarg d’algotbric nubstzne zos
Isqubfgz prusq, albortz crinqs zacbac.
Misbe dilbarlkz morp nipp stancz bos.
Strombtz Panrge walmap quost grusz bac.*

Hádej, Epistemone, co to znamená?“

„To budou jistě jména potulných, kolemjdoucích a plížících se dáblů,“ odpověděl Epistemon.

„To jsou pádná slova, milánku,“ řekl Panurgos, „i když mylná. Mluvil jsem dvorskou řečí lanternskou. Cestou ti připravím hezoučkou učebnici, která nebude žít déle než pár nových bot; naučíš se ji, než tě zastihne svítání.“⁷

Třetí Rabelaisův imaginární jazyk je oficiálním jazykem ostrova Utopie, objeveného anglickým mořeplavcem Raphaellem Hythlodaem; svědectví o této cestě podal v roce 1516 Thomas More v traktátu *De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia*. Krátkou ukázkou jazyka doplněnou utopijskou abecedou připojil k druhému vydání Moreův nakladatel Peter Gilles. V latince vypadá text následovně:

*Utopus ha Boccas peula chama polta chamaan.
Bargol he maglomi baccan soma gymnosophaon.
Agrama gymnosophon labarem bacha bodamilomín.
Voluala barchin heman la lavoluala pagloni.⁸*

Pantagruel byl Utopijec po své matce, dceři krále Amaurotů, a je tedy přirozené, že mu utopijština zní známě. Avšak Rabelais se tu Gillesovy předlohy drží pramálo: do Panurgovy promluvy vnáší hojnost lexikálních morfémů z okcitánštiny a starofrancouzštiny dodáváje tak textu výrazně románskou tonalitu. Utopijština zní tudíž francouzskému čtenáři ze tří imaginárních jazyků nejpovědoměji, avšak toto zdánlivé usnadnění kalí fakt, že na rozdíl od obou předchozích je tu obtížné rekonstruovat větnou skladbu. Panurgos možná hovoří o vlkodlacích, bodání či nabodávání dýkou, bušení a marném setrvávání; nejspolehlivějším vodítkem se nicméně zdají být první a poslední slovo, *agonou* a *troppassou*. Prvé může signalizovat blížící se agónii, ale též úpěnlivou prosbu („a genoux“, „na kolenou“), ve druhém lze vidět buď „trépas-

ser“, „zemřít“, případně „trop“ + „assez“, „čekal jsem příliš dlouho“, či pouhé „trompt“, pookcitánštělý výraz pohoršení.

Přítomnost tří imaginárních jazyků, z nichž jeden je rodným jazykem hlavního hrdiny, potvrzuje tedy platnost Dantova trojverší: mluv si, jak chceš. Ilustruje současně dobové diskuse o arbitrarnosti znaku a počínající proces glorifikace národních jazyků. Ionescovská juxtapozice imaginárních jazyků s reálnými je způsobem, jak uvést do parodie středověkých eposů (role přiřknutá Pantagruelovi) radikálně moderní postavu, která vstupuje do románu, aby rozvrátila dosavadní pravidla hry a zmařila iluze hlavního hrdiny o uchopitelnosti světa. *Isqubfgz prusq, albortz crinqs zacbac*: Panurgova mimoděčná glosolálie je prvním vyjádřením oné pozvolné proměny, která už není pouhou hypotézou.

POZNÁMKY

- 1 Dante Alighieri, *Ráj* XXVI, 130–132.
- 2 *Kratylos*, 408d.
- 3 České překlady jsou pořízeny podle francouzského kritického vydání in *Pléiade*, Gallimard, 1994.
- 4 Promluva v baskičtině byla dodána až do čtvrtého vydání, a Karpalimova poznámka tudíž původně navazovala na skotštinu. Většina komentátorů předpokládá, že mimovolná absurdita, která zásahem vznikla, je výsledkem autorova přehlédnutí; proti tomuto názoru stojí nicméně skutečnost, že Rabelais pracoval s jednotlivými verzemi pečlivě a promyšleně.
- 5 Vedle etymologických slovníků francouzštiny a okcitanštiny vycházíme z několika prací, jmenovitě Pons E.: *Les langues imaginaires dans le voyage utopique. Les jargons de Panurge dans Rabelais, Revue de Littérature comparée*, IX, Paris 1931; Rigolot F.: *Les langages de Rabelais*, Droz, Geneve 1972; Rigolot F.: *L'épreuve des langues, Change*, 11, Paris 1972; Dubois C. G.: *Enfants trouvés et langue perdue. Deux cas d'esthétisme polyglossique chez Rabelais, Corps Écrit*, 36, Paris 1990; Demonetová M. L.: *Les Voix du signe. Nature et origine du langage à la Renaissance*, Champion, Paris 1992.
- 6 Existence Protinožců, původně vyvrácená Lactanciem in *Divinae institutiones* – „*Jaký smysl by mělo chodit s hlavou dole?*“ –, je na počátku 16. století považována za docela přijatelnou hypotézu.
- 7 Ukázky z lanterštiny – příznané čili nic – nacházíme čas od času v knihách pozdějších autorů včetně Umberta Eca, který ji nechává zaznít v ústech jednoho z obyvatel města Pndapetzimu v *Baudolinovi*: „*Vyptával se každého na potkání, dokonce i jednoho tvrdochodce, třebaže z jejich jazyka pořád ještě nerozuměl jedinému slovu, a tvrdochodec mu odpověděl: „Prug frest fríns sorgdmand drhds pag brlelang gravot chavygny rusth pkalhdrcg.“*“ (*Baudolino*, str. 403 čes. vyd., 2001.) Jak mohl mít tvrdochodec z Pndapetzimu povědomí o francouzských lokalitách jménem Gravot a Chavigny, zůstává ovšem nejasné.
- 8 Přeloženo do latiny týmž Petem Gillesem: *Utopus me dux ex non insula fecit insulam. / Una ego terrarum omnium absque philosophia / Civitatem philosophicam expressi mortalibus. / Libenter impartio mea, non gravatim accipio meliora.*

PATRIK OUŘEDNÍK (1957) žije v Paříži. Publikoval dvě díla slovníkového typu: *Šmírbuch jazyka českého. Slovník nekonvenční češtiny* (Paříž 1988) a *Aniž jest co nového pod sluncem. Slova, rčení a úsloví biblického původu* (1994), v roce 1997 vyšla tiskem přednáška *Hledání ztraceného jazyka*, v roce 2001 (s vročením 2000) *Klíč je ve výčepu*, sebraný folklór WC. Překládá do češtiny (F. Rabelais, A. Jarry, J. Vaché, S. Beckett, H. Michaux, C. Simon, R. Queneau, B. Vian atd.) a do francouzštiny (V. Holan, J. Skácel, B. Hrabal, M. Holub, I. Wernisch aj.). Po Listopadu vyšly v Česku i dvě jeho básnické sbírky – *Anebo* (1992) a *Neřkuli* (1996) –, pohádka *O princí Čekankovi* (1993), rabelaisovský pastiš *Pojednání o případném pítí vína* (1995) a prózy *Rok čtyřiaadvacet* (1995) a *Europeana. Stručně dějiny dvacátého věku* (2001).

Slavík v noci: Tuch, tuch, tuch,
nebývaj, člověče, hluch...
Laštovice: Vidím, vidím,
lenivého na úsvitě budím...
Žežulka volá: Kuku, kuku,
na vospalého ráno tluku...
Skřivánek dří: brlvrli,
bejvaj, voráci, na poli...

Strnad zpívá: Ty, ty, ty,
 jel bych vorat, nemám šli...
Dedek zpívá: Du, du, du,
 nechoď lenivý k vobědu...
Křepelice: Pět peněz,
 to takový slyš a věz...
Vrána křičí: Kvá, kvá, kvá,
 jáť jsem, člověče, vždyť tvá...

Rada všelikých nerozumných zvířat
 i ptactva (1578)